

KUNSZERY GYULA

MADÁCH IMRE VÁROSÁBAN

A centenáris Madách-évben elzarándokultunk *Madách Imre* szűkebb pátriájának fővárosába: *Balassagyarmatra*. Ez a kedves kis város – még ha völgyben is fekszik, az Ipoly-völgyében, közvetlenül a szelíden hömpölygő folyócska partjai mellett – már érezhetően: *felvidék*. Már a hozzá vezető útvonalakon észlelhetjük ezt a magasodást. A vonat a gyönyörű nógrádi hegyek között dőcög, az autóbusz pedig mindjárt Vácot elhagyva merész kanyargású szerpentin-úton kapaszkodik – *fel felé*. S Balassagyarmatra érve, az Ipolyon túl már a szlovákiai hegyek intgetnek felénk.

A város tehát felvidéki város, ami körülbelül egyet jelent azzal, hogy: kulturált és csöndes. Különösen csöndes azóta, amióta átköltöztették innen a megye székhelyét a jóval forgalmasabb és iparosodottabb Salgótarjánba. S egy városban, amelynek halk a jelene, rendszerint érzékelhetőbben muzsikál a múlt. Ezt tapasztalhatjuk Balassagyarmaton is.

Itt már az elnevezések is a múlttól regélnek, még pedig nem a nagy általánosságban vett nemzeti múlttól, hanem a város *saját* évezredes történelmi múltjáról. Osi neve: Gyarmat, arról árulkodik, hogy a honfoglaláskori Kürt-Gyarmat törzs települése volt ez a hely, amely később – még az Árpádház korában – a Balassa-család birtokába került. Tehát nem a város volt a Balassák valamiféle „gyarmata”, hanem fordítva: a család volt „Gyarmathi Balassa”. Ők építették a várát is, amelynek emlékét nemcsak a Bástya-utca neve őrzi, hanem annak a nyolcadik számú háza udvarán egy romos, törmelékes bástyafal maradványa is. Mindössze ennyi maradt a régi várból, a többi lerombolta még a XVI. században a török. A régi Balassa-kastélyból még ennyi sem maradt. Csak egy utcánév: Kúria-utca. Általában azt, hogy itt régen is virágzó város volt, ma már csak szintén egy hely-elnevezés jelzi: az Óváros-tér neve.

Csak a török kiűzetése után támadt új életre az elpusztult város. S azóta is a szívdobogása egy ütemre dobbant a magyar nemzet nagy történelmi szívdobogásával. A főutcáját nemcsak azért hívják Rákóczi fejedelem útjának, mert egy időben általában divatos volt ez az elnevezés, hanem azért, mert a „nagyágos fejedelem” valóban ezen az útvonalon haladt Ipolyságról a szécsényi országgyűlésre. – A Leiningen utcánévnek is történelmi alapja van: 1849-ben a váci csata után Görgeyék erre vonultak vissza, kíséretében volt s ebben az utcában

szállt meg Leiningen is, a későbbi mártír aradi hős. – Mint az elnevezések tanúsítják: Balassagyarmat megbecsüli történelmi múltját, s egyéb biztató jelek pedig azt bizonyítják, hogy az *irodalmi múlt* sincsen elfelejtve. – Az egykori megyeháza – Kassalik Ferenc művészi alkotása 1834-ből – ma szeretetház. Falában két márványtábla hirdeti a múlt dicsőségét: „Nógrád vármegye halhatatlan születő, az Ember Tragédiájának világhírű írója 1841–1848 évig vármegyei szolgálatot teljesített...” – ezt tudjuk meg az egyikről, a másik szövegéből pedig azt, hogy „*Mikszáth Kálmán* az itt töltött rövid hivataloskodás után indult a magasba...” *Madách* itt ismerkedett meg egy megyei balon feleségével, Fráter Erzsikével, Mikszáth pedig – aki a Teleki utca 6. sz. alatti tornácos házacskában lakott – itt ismerkedett meg – a liberális kor vármegyei életének visszásságaival. *Madách*nak egyébként nemcsak emléktáblája, hanem egy hangulatos parkocskában bronzszobra is van, Sidló Ferenc alkotása.

A főutca és a Kossuth Lajos utca sarkán, a Balassa család egyik régi házában falán pedig azzal büszkélkedik egy kis emléktábla, hogy „itt szállott meg 1845. június elején és 1847. július 4-én a magyar költészet legragyogóbb csillaga, *Petőfi Sándor*”. S nem messze innen az egyik iskola – ma általános iskola – falába helyezett emléktábla azt hirdeti, hogy egy másik „ragyogó csillag” hosszabb ideig is fényeskedett itten: „*Komjáthy Jenő*, költő, polgári iskolai tanár...” – S ne feledkezzünk meg *Rózsavölgyi Márk* neves népzeneészről, és *Trikál József* tudós vallásbölcseletről sem, az ő bölcsőjüket is ez a város ringatta.

Am mielőtt továbbmennénk, álljunk meg egy pillanatra a régi „megyeházánál”, és idézzük fel annak az ifjú *Madáchnak* a szellemét, aki itt – mint olvastuk – csaknem egy évtizeden át „vármegyei szolgálatot teljesített.” A tulajdonképpeni „szolgálat” nagyon rövid ideig tartott, mert már korán jelentkező torokbaja miatt 1843-ban le kellett mondania a tiszteletbeli aljegyzői állásáról; de mint táblabíró és Nógrád-megyei földbirtokos továbbra is részt vett a megyei életben. És a megyei gyűléseken elhangzott egy-egy klasszikus veretű szónoklata, melyek mindegyike haladó szellemiségéről, nemes humanizmusáról tesz tanúságot. Az elsők közt csatlakozott a Kossuth által meghirdetett védegyeleti mozgalomhoz, amely a zsenge honi ipar megizmosodását célozta. A fiatal – alig húsz esztendő *Madách* – csodálatos tisztánlátással azonnal felfogja a gondolat jelentőségét, s a helybeli védegyelet alakítására buzdító beszédében kitűnő elmeéllel vázolja az ország sanyarú gazdasági és szociális helyzetét: „Ha a nép nyomorú, a minden békés haladást legjobban biztosító középrend tönkrement: mit ér akkor a társaság posványának felszínén az aranyozott hab?!”

Igen érdekes „a vallás tárgyában érkezett rezolúcióra” 1844. márciusában elmondott beszéde is. Ebben a hithű katolikus *Madách* – korát jóval megelőző „ökuménikus” szellemben – a házassági kérdésekben a protestánsokra sérelmes „kegyes királyi leirat”-ot ostorozza: „Jött a királyi leirat és ír helyett új sebet ad, – összeolvadás helyett felebarát s felebarát között új szakadást teremt a családi élet szentelt belsejében. Azon családi éltet tépi fel, mely előbb állt fenn, előbb tanítá a gyermek, szülő, házastárs szent neveket rebegni, mint polgárok levéni, ... melynek csak egy oltára van, s ez a szeretet Istené...”

„A megye politikai szerepéről” szóló beszédében is megszívlelendő elveket hangoztat, s igen éles kritikával illeti „törvényhozásunk belszerkezetét”. „A két kamarai rendszer természeténél fogva feltételezi, hogy az alsó házban a nemzet minden érdeke és minden rendű lakosa képviseltessék, hogy innen a nép szava

erődúsan hirdesse azt, mi néki fáj, mit követel, szóval, mit jogosan kívánhatónak hisz." Azonban: „jelenleg az alsóház hogy emelje szavát a nép szava méltóságára, midőn az csak egy osztályt képvisel; hogy igényelheti, hogy a felsőház benne egy magasabb hatalmat elismerjen, midőn mind a kettő csak egy-egy osztályt képviselvé, magát joggal egyenlőnek nézheti; hogy remélhet nyomósságot okainak, ha a nép érdekében szónokol, midőn tizenhárom milliom helyett csak ötszáz- ezret képvisel, kik joggal kérdezhetik, ki bízta meg őket a nemzet gondnokságá- val; hogy igényelhet a nemzet részéről támaszt, midőn a nemzet azon osztályá- ból áll, melyet a nemzet csak nyomásáról ismer?! . . .” Sürgeti hát „az alsó táblá- nak képviseleti táblává alakítását, . . . hogy hazánkban, ne mint most, csak úr és szolga legyen, de honpolgár.” – Beszédet mond még az esküdszék mellett, a ha- lálbüntetés ellen, s a mezőgazdaság felvirágoztatása érdekében gazdasági egyesü- let alakításáért.

Nem is csodálhatjuk, hogy mikor a szabadságharc leveretése és az azt követő hosszú elnyomatási korszak után az alkotmányos élet hajnala kezdett derengeni, az 1861-es országgyűlésre a nógrádiak Madách Imrét választották képviselő- jükké. A balassagyarmati vármegyeházán hangzott el Madách „politikai hitvalló- mása”, amellyel ezt a kitüntetést elfogadta. „Az alapelveket három szóban fogla- lom össze, s e három szó: Szabadság, egyenlőség, testvériség! A szabadság alatt értem hazám minden beolvasztástól megóvott integritását, saját ügyei s különö- sen legnagyobb két kincse: a nép vére és pénze fölötti rendelkezés jogának min- den idegen befolyástól való megőrzését . . . Az egyenlőség alatt értem a törvények alatti egyenlőséget, a vallások egyenjogúságát s minden feudális visszaemlékezé- sek megszüntetését . . . A testvériség alatt a különböző ajkú népfajoknak nyelvi igényeinek méltányos tekintetbe vétele mellett, mindnyájok testvéries összeolvadá- sát a magyar állampolgári jogok s kötelességekben . . .” Madách nem érte már meg az alkotmányos élet helyreállítását, de Balassagyarmat városa mindmáig büszke lehet arra is, hogy a *politikus* Madách magasztos igéi az egykori megye- háza falai között hangzottak el. – Mi pedig e kis visszaemlékező stáció közbeikt- atása után hadd folytassuk tovább zarándokutunkat . . .

A főutca szinte falusias egyszerűségű katolikus templomába is érdemes betér- nünk. Nemcsak Szent Feliciánus római keresztény vértanú ereklyéinek, finoman ötvözött itáliai ezüstkoporsója miatt, hanem az átellenes oltár gyönyörű, barokkos lendületű Szent Anna-képéért is, amelyről Garas Klára kitűnő műtörténészünk csak nemrégiben állapította meg szinte bravúros detektív munkára emlékeztető nyomozással, hogy *Maulpertsch* alkotása a XVIII. század közepéről.

S van még egy különleges nevezetessége Balassagyarmatnak: az 1845-ben épült hatemeletes börtönépület, amely a maga korában Európa legmodernebb börtöne volt, ún. amerikai mintájú „körbörtön”, amelynek folyosói az utca felől vannak, 168 cellája pedig az udvarra néz. – Külön fejezet illeti meg a *Palóc Mú- zeum* stílusos fehér épületét, amely valóban poétikus környezetben, szépen gon- dozott, hatalmas liget kellős közepén emelkedik. *Nagy Iván*, a neves történész és geneológus alapította a múlt század végén. Nem tudjuk, mit csodáljunk job- ban: meglepő gazdagságát, vagy azt, hogy mindez úgy szólván csak másfél évtized gyűjtő munkájának eredménye, mert a múzeum régebbi anyaga a másó- dik világháború folyamán szinte teljesen elpusztult. S most mégis a termek, a tárlók újból zsúfolásig megteltek, s az egész gyűjtemény rendezettsége, gondo- zottsága arról tanúskodik, hogy a muzeológia a múzeum gondozóinak nemcsak

kenyérkereső foglalkozása, hanem hivatása, szívügye is. A gyűjteményben a leg-
régibb geológiai koroktól az újabb történelmi korokig minden korszak szépen
van képviselve. Külön említésre méltó darabok: a XIV. századból való mészkő
keresztelőkút, amely előbb a csesztvei Madách-kastély parkját díszítette, Báthory
Miklós váci püspök reneszánszfaragású márvány-címere 1483-ból, mely Nógrád
várából került elő; a szuhai templom XVIII. századi orgonája, s az egykori szé-
csényi ferences kolostor ugyanezen korból származó „cantoriuma”, azaz zsolttár-
könyvtartó pulpitusa. – Külön szoba tartalmazza a város múltjára vonatkozó
emlékeket: térképeket, okmányokat, céhládákat, jegyzőkönyveket, plakátokat...
S külön szobákban őrzik Madách és Mikszáth relikviáit: Madách bölcsőjét, ka-
rosszékét, hintaszékét, saját festésű portróját Fráter Erzsiről, kéziratait, művei kü-
lönböző kiadásait; Mikszáth egyes bútordarabjait, arany óraláncát, arany ceruzá-
ját, utolsó félig elszívott szivarját, könyveit, kéziratait, s a korán elhunyt Jánoska
nevezetes játékeit: a báránykát, lovat és nyulat... A Madách-emlékeket vissza-
várja a csesztvei kúria, amelyet éppen a centenáris évben múzeumká építenek át.

Különösen gazdag, érdekes és értékes a néprajzi gyűjtemény. Az udvaron egy
eredeti palóc parasztházat állítottak fel, s csak nemrég határozták el, hogy a kör-
nyék etnográfiai érdekességű építményeit a szomszédságába áttelepítik... Bent
a főépületben remekbe készült pástorfaragások, ostornyelek, kanászbalták, ju-
hász kampók, ivóbögrék, kanásztülkök, dudák, citerák, lócák, ládák pazar bő-
ségű gyűjteménye ejti ámulatba a szemlélőt; egy másik teremben pedig a nógrádi
népviselet pompás tarka színeiben gyönyörködhetünk. Dejtár, Hollókő, Órhalom,
Buják, Diósjenő minden színpompáját mintha valami bűvös gyűjtőlencsével egy
helyre varázsták volna. Különösen elragadóan szépek a kazári és ludányi főkő-
tők és kabátkák. – Ludány népművészeti remekeire már Petőfi is felfigyelt. „Uti
jegyzeteiben” írja: „Útba esett Ludány község, hol a legszebb paraszt fejkötőket
láttam életemben. Ha megházasodom, onnan hozatok fejkötőt a feleségem szá-
mára...” Arról nem szól a krónika, hogy később Júlia asszony vajon igényt
tartott-e ludányi fejkötőre?

A népviseletek színpompáival versenyre kel a múzeum másik egyedülálló neve-
zetessége: a lepkegyűjtemény. Ajándékozás révén ugyanis a Palóc Múzeum bir-
tokába került az ország legnagyobb, mintegy 40 000 darabból álló Liphay-féle
magánlepkegyűjteménye... A szintén gazdag képzőművészeti anyagból hadd
említsük csak meg Buttler Jánosnak, a mikszáthi Különös Házasság főhősének
portróját, amelyet Barabás Miklósnak tulajdonítanak, Benczur Gyulának Stróbl
Alajos által készített márvány-portróját és Holló Barnabás Mikszáth-arckép-
szobrát...

Persze azért, mert ennyi muzeális értéke van, tévedés lenne azt hinni, hogy
Balassagyarmatnak csak múltja van. Ez így nem lenne igaz. *Jelene* is van, még
pedig nagyon is életteljes, pezsgő, mozgalmas jelene. Műanyag-gyára országos
hírű. A szép, teljesen modern kórház mellett felépült a városi vízvezeték központi
épülete, elkészült a csatornázás, a sínek mellett pedig egy egészen új városnegyed
– vasutas lakótelep – létesült. A városi életnek az effajta megnyilvánulásait ép-
pen Madách az egyik beszédében a „vérlüktetés”-hez hasonlítja. És említést tesz
egy másfajta „vérlüktetésről” is. „Ily vérlüktetés az, hol a tudomány magának
állandó fészket rakott, hol iskolák, könyvtárak díszlenek, hol a vándor Thalia
olykor megpihen, s nem kénytelen éhségtől elverve rögtön tovavándorolni. Ily
város megyénkben csak egy van...” Nos, azóta örvendetesen megsaporodtak
az ilyen helységek. De Balassagyarmat mindmáig élenjáróan közjük tartozik...